

Урок № 20

Дата: 08.11.2021

Тема: Боротьба за збереження національної ідеї в українській культурі XIX-XX ст.

Мета: охарактеризувати боротьбу за збереження національної ідеї в українській культурі XIX-XX ст.; розвивати аналітичне мислення, професійні навички, пам'ять, мислення; виховувати інтерес до спеціальності.

Хід уроку:

Україна завжди славилася виконавцями вокального мистецтва. Проте найталановитіші з них - С. Крушельницька (1872-1952) А. Нежданова, (1853-1922) О. Мишуга (1873-1950), аби мати можливість повністю розвинути свій талант, ішли прославляти сцени кращих театрів Росії (Санкт-Петербург, Москва), Італії (Мілан), Франції (Паріж) та інших країн, де досягли визнання в мистецькому світі. При цьому видатні виконавці ніколи не припиняли зв'язків з Україною. На початку ХХ ст. з великим успіхом виступала в країнах Західної Європи та Америки Українська хорова капела під керівництвом талановитого музиканта і диригента Олександра Кошиця (1875-1944).

Наполеглива діяльність національної еліти довела, що українська культура не лише не була знищена царськими заборонами та утисками, а й розвинулась в усіх її жанрах, створивши твори світового зразка. Саме через розвиток духовних, культурних цінностей, здобуття освіти, наукових знань та поширення просвітництва пролягає шлях до національно-державного відродження.

Вже в середині XIX ст. і особливо після скасування кріпацтва розвиток шкільництва та народної освіти в українських землях не відповідав ні історичним, ні суспільним реаліям. Адже освіта, знання, наукове мислення -це той ґрунт, на якому примножувались інтелектуальний прошарок та національна духовна еліта. Але національна школа перебувала в занедбаному стані. У Підросійській Україні, зокрема, шкільна освіта була зросійщеною, в Галичині - спольщеною, на Закарпатті - змадяризованою.

Відсутність національної школи в українських землях у середині XIX ст. призводила до того, що переважна частина українських дітей могла отримувати освіту лише чужою мовою. Винятком було функціонування "недільних" шкіл, що проіснували з 1859 до 1862 р. за підтримки прогресивної частини української інтелігенції, яка зробила спробу впровадити українську мову як навчальну. Для цієї справи Т. Шевченко підготував та видав "Буквар южнорусский", П. Куліш - "Граматику", О. Кониський та Ю. Степовик - арифметичні збірки "Шотниця". У 1862 р. М. Костомаров широко поставив справу видання українських шкільних підручників, але урядові заборони поклали край його починанню. І хоч в Україні протягом майже трьох років існували україномовні "недільні" школи (всього понад 110), вони не відіграли вирішальної ролі в шкільній справі.

Зважаючи на суспільні потреби, вимоги прогресивних кіл країни, царський уряд у 1864 р. здійснив реформу народної освіти, згідно з якою початкова освіта ставала доступною для дітей усіх станів. Усі типи початкових шкіл були перетворені на народні училища. Працювали вони за єдиними програмами: вчили закону Божому, читанню, письму та чотирьом арифметичним діям. У двокласних початкових училищах з п'ятирічним терміном навчання передбачалося вивчення історії, географії та малювання.

З 1872 р. початкові повітові училища були переведені на шестирічний термін навчання, розширювалося і коло предметів: геометрія, креслення та природничі дисципліни. Значну роль у поширенні освіти відігравали земства, які відкривали та утримували початкові школи, організовували учительські курси. У Лівобережній Україні в 1897 р. функціонувало

блізько 17 тис. початкових шкіл усіх типів, що охоплювали навчанням лише третину дітей. Писемність населення становила в середньому 24%.

Середню освіту, як і раніше, давали гімназії - повні (семикласні) та прогімназії - неповні (четирикласні). Гімназії поділялися на класичні та реальні. Класичні давали гуманітарну підготовку і пільги для вступу до університетів без іспитів. Програма реальних гімназій передбачала вивчення здебільшого природничих наук. їх випускники могли продовжити освіту у вищих технічних навчальних закладах.

Наприкінці XIX ст. в Наддніпрянщині було 129 гімназій і 19 реальних училищ. У західноукраїнських землях церковні та початкові школи також були реорганізовані в народні училища і передані до відомства цивільних органів. їх кількість була невеликою, тому в окремих районах до 76 % населення було неписьменним. Це й не дивно: одна українська школа припадала на 820 тис. населення, тоді як одна школа з польською мовою навчання - на 30 тис. До того ж у цьому регіоні не було жодного реального училища, середнього або вищого професійного навчального закладу. Львівський університет давав освіту польською мовою, Чернівецький - німецькою. У закарпатських школах проводилася політика мадяризації. У Наддніпрянщині розвиток економіки стимулював появу професійної освіти - ремісничих, промислових сільськогосподарських, комерційних училищ, учительських семінарій та курсів професійної підготовки.

Відбулися суттєві позитивні зрушенні і в галузі вищої освіти. У 1865 р. в Одесі було відкрито Новоросійський університет. Якщо на цей рік в університетах Харкова, Києва та Одеси навчалося близько 1200 студентів, то в середині 90-хроків - вже понад 4 тис, які здобували освіту на історико-філологічному, фізико-математичному, юридичному та медичному факультетах. За університетським статутом 1863 р. цим закладам надавалася автономія: розширювалися права університетських рад, професорських колегій, але в 1884 р. всі привілеї було скасовано.

Протягом 1873-1908 рр. відкриваються вищі спеціальні навчальні заклади: ветеринарний (1873) та технологічний (1885) інститути в Харкові, політехнічний (1898) та комерційний (1908) інститути в Києві і вище гірниче училище (1899) у Катеринославі. На 1916 р. загальна кількість студентів цих навчальних закладів становила 8537 чоловік, при цьому майже половина з них (4000) навчалася в Київському комерційному інституті. За соціальним станом найбільший відсоток студентів цих вузів належав дітям духовенства, військових, купців та міщан, найменший - дітям дворян. Селянським дітям у 70-80-хроках XIX ст. вища освіта була майже недоступною, проте з кінця 90-хроків до 1916 р. відсоток таких студентів неухильно зростав.

Отримували освіту у Наддніпрянщині й жінки: середню - в гімназіях та прогімназіях, а також у єпархіальних училищах. Гімназії мали сім класів, восьмий клас був педагогічним і готовував учительок та гувернанток; професійну освіту жінкам давали тільки учительські семінарії. Існували і привілейовані жіночі навчальні заклади - інститути шляхетних дівчат. Фахівців вищої ланки готовували вищі жіночі курси: в Києві (1878-1889 рр., відновлені у 1905 р.), Одесі (1906) та Харкові (1913). У 1907 р. у Києві було відкрито медичний інститут для жінок.

Суперечливим і складним був розвиток науки в Україні. Ні Росія, ні Австро-Угорщина не були зацікавлені у підтримці наукових досліджень в Україні, з підозрою сприймали прогресивні ідеї. Проте українські вчені внесли вагомий внесок у розвиток науки. Цьому сприяли численні наукові товариства, які виникли протягом 70-90-хроків: дослідників природи (Харків, Київ, Одеса), математичне (Харків), фізико-математичне (Київ), історико-

філологічні при Харківському, Київському та Одеському університетах, історичне товариство Нестора Літописця, Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові та ін.

Розвиток науки в Україні був пов'язаний переважно з університетами, а також з іншими вищими навчальними закладами. Саме тут з'явилися перші українські наукові школи. У Харківському університеті кафедру механіки очолював О. Ляпунов (1857-1918), який створив загальну теорію сталості руху. Київський математик М. Ващенко-Захарченко уклав ряд підручників, за якими навчалося багато поколінь студентів, а кафедру фізики Київського університету очолював М. Авенаріус (1835-1895) - засновник однієї з перших у Росії наукових шкіл молекулярної фізики. М. Пильчиков - один із засновників рентгенографії та рентгенології в Росії - з 1880 до 1902 р. працював у Харкові. Розвиток хімічної науки пов'язаний з ім'ям М. Бекетова (1827-1911), який у 1855-1887 рр. очолював кафедру Харківського університету, заклав основи нової наукової галузі металометрії та підвалини нового напряму - фізичної хімії. Геологічна наука завдячує своєму розвиткові діяльності К. Феофілактова, який заснував київську школу геології. Одним з основоположників палеоботаніки став І. Шмальгаузен (1849-1894).

Плідну діяльність у галузі біологічної науки в Новоросійському університеті розгорнув видатний учений І. Мечников (1845-1916), який разом з іншим науковцем, М. Гамалією (1859-1949), відкрив в Одесі першу в Росії і другу в світі бактеріологічну станцію. У цьому ж університеті в 1871-1876 рр. очолював фізіологічну лабораторію засновник російської фізіологічної школи І. Сеченов (1829-1905). До золотого фонду медицини увійшли праці талановитого київського хірурга Ю. Шимановського, основоположника гістофізіології Н.Хржонщевського, засновника вітчизняної експериментальної гігієни В. Субботіна.

Видатним західноукраїнським вченим-експериментатором був Іван Полюй (1845-1918), який зробив ряд винаходів та відкриттів у галузі фізики та електроніки, серед яких найвизначнішим стало відкриття в 1883 р. радіаційного випромінювання. Разом з П. Кулішем І. Полюй долучився до перекладу Біблії українською мовою.

Гостра ідейна боротьба супроводила розвиток гуманітарних наук. Ідеї щодо розвитку економіки, науки, освіти, морального вдосконалення суспільства обстоювали В. Каразин, І. Франко, П. Грабовський. Історична наука збагатилася творами М. Костомарова, присвяченими українським гетьманам періоду Руїни; свої дослідження історії Лівобережної України видав О. Лазаревський. Численні праці з історії, археології, етнографії написав В. Антонович, зокрема "Дослідження про гайдамацтво за актами 1700-1768 рр.", "Археологічні знахідки та розкопки в Києві та Київській губернії". Історико-етнографічні дослідження проводив Ф. Вовк, сенсаційні археологічні розкопки в Трипіллі та Зарубинцях здійснив В. Хвойко.

Неоцінений внесок в історичну науку зробив М. Грушевський, чия наукова спадщина вражає не лише глибиною висвітлення історичного процесу, а й надзвичайною актуальністю та повчальністю для сьогодення. Його основна наукова праця - багатотомна "Історія України-Русі" у 1998 р. була визнана ЮНЕСКО найгрунтовнішим авторським фундаментальним дослідженням у галузі історії. Він є автором понад 2 тис. наукових праць у галузі вітчизняної історії та літературознавства, серед яких п'ятитомна "Історія української літератури", "Нарис історії українського народу", "Ілюстрована історія України", "Початки громадянства" та ін.

Незважаючи на утиски та жорстокі переслідування української мови, значну роботу з дослідження мови, літератури, фольклору та перекладів проводили П. Житецький, О. Потебня, М. Петров, А. Кримський, Б. Грінченко. Великий внесок у дослідження історії та

теорії української літератури зробив І. Франко. Фольклористика та етнографія поповнилися працями М. Сумцова, П. Чубинського, М. Драгоманова.

Уся наукова робота українських учених сприяла розвитку освіти в Україні. І хоч освіта в цілому не задовольняла вимог українського суспільства, насамперед через недоступність отримання знань рідною мовою, її розвиток у другій половині XIX - початку XX ст. дав змогу певній частині українців наблизитися до знань. Освітній і особливо науковий розвиток у Наддніпрянщині дав цілу плеяду видатних учених не тільки українській, а й російській культурі; вони заснували нові напрями в різних галузях знань, відкривали нові погляди про світ, формували наукові школи, які твердо заявили про українську науку як науку національну, а про українців - як про цивілізовану націю, що завершувала процес свого формування, становлення та самоствердження.

Розвиток художньої культури - образотворчого мистецтва та архітектури - тісно вплітався у загальнокультурний розвиток України. Від середини XIX ст. міське будівництво житлового та громадського призначення у зв'язку з пануючим у Європі утилітаризмом переходить до еклектикою - поєднанням різних історичних стилів в одному архітектурному об'єкті (ансамблі). Серед її напрямів особливо поширюється віденський ренесанс. Загальне архітектурне обличчя українських міст приймає віденську моду. Зокрема, найхарактернішими зразками цього стилю є оперні театри Одеси, Львова та Києва.

Різновидом еклектики стає псевдовізантійський (псевдоруський) стиль. Він насильно впроваджувався в Україні в церковному будівництві, архітектурі, скульптурі. Гаслом цього стилю була формула триедності "самодержавство-народність-соборність". Розпочалися урядові реставраційні роботи пам'яток будівництва княжої доби, зокрема, будов Херсонеса IV-X ст. в Севастополі, Десятинної церкви у Києві (Х ст.), перебудовано кафедру собору у Володимирі-Волинському та Василівську церкву в Овручі (XII ст.) тощо. До збудованих пам'яток цього напряму належать Володимирський собор (первісний проект - арх. І. Штром, пізніше роботу над будівництвом собору продовжили архітектори П. Спарро, О. Беретті за участю Р. Бернгардта, К. Маєвського та В. Ніколаєва), пам'ятник князю Володимиру (арх. О. Тон, скульптори В. Демут-Малиновський та П. Клодт) у Києві, Олександрівська церква в Кам'янці. Для підкреслення значення "возз'єднання" України з Росією царський уряд виділив кошти на виготовлення пам'ятника Б. Хмельницькому (скульптор М. Микешин) - споруди енергійної, динамічної, що була встановлена на Софійській площі в Києві 1888 р.

На межі XIX і XX ст. еклектика в будівництві еволюціонує до стилю модерн, відомого в західноукраїнських землях як віденська сецесія. Для цього стилю характерна асиметричність планування, використання нових будівельних матеріалів (бетону, скла, литого заліза) для оздоблення будинків, естетика ламаних та гнучких ліній. У цьому стилі збудовано залізничні вокзали у Львові та Жмеринці, торговельно-промислова палата і готель "Жорж" (арх. І. Левинський) у Львові, більшість забудов житлового та громадського призначення всіх великих губернських міст, зокрема, будівля київського цирку Крутікова на Печерську в Києві, будинок архітектора В. Городецького (будинок "з химерами"), Бесарабський критий ринок (арх. Г. Гай), станція вокзалу "Київ-товарний", будинок І. Мороза в Києві.

З початком ХХ ст. в рамках модерну розпочинається відродження українського архітектурного стилю, який мав два напрями: 1) використання мотивів українського бароко (житлові будинки архітекторів Д. Фетисова у Запоріжжі та П. Альошина у Києві); 2) використання мотивів народного дерев'яного зодчества (будинок земства в Полтаві - арх.

В. Кричевський, інтер'єри С. Васильківського). Поєднання цих двох напрямів перетворилося на справжній архітектурний бум особливо у будівництві міських житлових споруд, ряду приміських вілл, а також приміщень громадського призначення.

Українська скульптура другої половини XIX - початку ХХ ст. несе на собі відбиток класицизму, бо переважна більшість українських скульпторів отримувала освіту в академічних установах Росії та Європи. На національному ґрунті їм певною мірою вдалося наблизитися до реалістичних принципів відображення дійсності, але здебільшого це були салонні бюсти та мініатюри. Серед монументальних пам'яток слід відзначити роботи П. Забіли (погруддя Т. Шевченка та М. Гоголя для пам'ятників у Ніжині), Л. Позена (пам'ятник І. Котляревському в Полтаві), Ф. Каменського (один з перших бюстів Т. Шевченка, 1862), Ф. Балавенського (погруддя М. Кропивницького в Харкові), Г. Кузневича (скульптура "Гончар" у Львівському промисловому музеї), І. Кавалерідзе (пам'ятники княгині Ользі в Києві, Г. Сковороді у Лохвиці), скульптурні портрети М. Парашука.

Динамічнішим у цей період став розвиток образотворчого мистецтва. У другій половині XIX ст. класичні, монументальні та академічні полотна (наприклад "Танок серед мечів" Г. Семирадського) поступаються роботам майстрів, чия творчість чарувала своєю інтимністю, а не імпозантністю. Це означало, що мистецтво менше обслуговувало пишні палати магнатів та вельмож, а більше пішло на послуги середніх верств населення.

У 60-х рр. XIX ст. значна частина української молоді, що навчалася в Петербурзькій художній академії, виступила проти академізму в мистецтві. У 1870 р. виникає товариство художників, які за мету своєї творчості поставили організацію передвижницьких виставок. Його очолили І. Крамський, Г. Мясоедов та М. Ге - художники, творчість яких була тісно пов'язана з Україною. Провідними членами товариства передвижників стають вихідці з України: І. Репін ("Запорожці пишуть листа турецькому султанові"), М. Ярошенко ("В'язень", "Курсистка"), А. Куїнджі ("Пейзаж"), К. Трутповський ("Бандурист", "Український ярмарок") та ін.

Виставляючи свої полотна у містах України, вони виховували естетичні смаки українців.

Художники зображували красу рідної землі та тяжке становище людини на ній. їх мистецтво було пройняте реалізмом. Головною тематикою були ліричний портрет, побутові сцени, історичні та міфологічні сюжети. Основним жанром став пейзаж. У 1905 р. було організовано першу Всеукраїнську мистецьку виставку, яка продемонструвала духовну єдність західноукраїнських та наддніпрянських митців.

Наприкінці XIX ст. передвижництво вичерпало себе. Молоді художники більше цікавилися мистецтвом, бажали вразити створеними полотнами широкі верстви української громади. На межі століть проявляють свій талант Ф. Красицький ("Гість із Запоріжжя", "Свято"), О. Сластіон ("Проводи на Січ", "Запорожець"), М. Пимоненко ("Сільська родина", "Суперниці", "Святочне ворожіння"). їх творчість просякнута народною тематикою, хоч і несе на собі риси академічності.

З'являються й нові засоби втілення дійсності в українському живописі -імпресіонізм та символізм. їх представниками були О. Мурашко ("Благая вість", "У кав'ярні"), О. Новаківський ("Коляда", натюрморти), Ф. Кричевський ("Наречена"), М. Самокиш ("Трійка"), І. Труш ("Гуцулка з дівчинкою"), К. Коапанді ("Бузок", "В люди"), І. Їжакевич ("Мама йде") та ін.

Український живопис був звернений до народу, відображав його життя і потреби, надихав його до здобуття кращої долі, а це певною мірою консолідувало українців у їх прагненні досягти духовного визволення. Крім того на українському ґрунті розкрився талант таких

художників, як М. Врубель (розписи та ікони Кирилівської церкви в Києві), С. Світославський ("Околиця Києва"), В. Васнецов (оздоблення інтр'єрів Володимирського собору в Києві), М. Ге ("Старий селянин", "Український пейзаж"), С. Костенко ("Вечір над Дніпром"), П. Левченко ("Біла хата") тощо.

Питання для самоперевірки:

1. Як розвивалась українська культура в середині 19 століття?
2. Найяскравіші представники української культури 19 ст. ?

Домашнє завдання: дати відповіді на питання для самоперевірки та законспектувати матеріал з теми.

Рекомендована література: Чорний І. В. Культурологія. – К., 2017; Чорненський Я.Я. Культурологія. Теорія. Практика. Самостійна робота. Навчальний посібник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2017.

Шановні учні! Нагадую, що на виконані вами завдання чекає моя електронна пошта:

kvasha.n.v@gmail.com або Вайбер чи Телеграм за номером: 093-74-98-200,

але не пізніше 20:00